

AANTEKENINGEN

J.L. Price, *Nederlandse cultuur in de gouden eeuw*. (Utrecht/Antwerpen, 1976; uitg. Het Spectrum, f 25.)

Deric Regin, *Traders, Artists, Burghers: a cultural history of Amsterdam in the 17th century*. (Assen/Amsterdam, 1976; uitg. Van Gorcum, f 30,)

Met een wat beklemmende eentonigheid moet keer op keer worden vastgesteld dat Nederland 'zijn' Gouden Eeuw vergeten lijkt en dat alleen buitenlandse (met name Engelse) historici er nog belangstelling voor tonen. Alleen al in het laatste decennium verschenen Charles Wilson's *The Dutch Republic and the civilisation of the seventeenth century* (1968) en K.H.D. Haley's *The Dutch in the seventeenth century* (1972), gevolgd in 1974 door *Culture and society in the Dutch Republic during the 17th century* van de hand van J.L. Price, *lecturer* aan de universiteit van Hull.

Het laatste boek dat nu in het Nederlands vertaald is, maakt deel uit van een hele reeks geschreven rond het thema *culture and society*. Een aantrekkelijk, maar vaag uitgangspunt dat dan ook op zeer uiteenlopende wijze geïnterpreteerd blijkt te worden. Men vergelijkte slechts het hier besproken boek met Peter Burke's behandeling van de Italiaanse Renaissance, ambitieus, in veel opzichten onaf, soms nodeloos moeilijk, maar toch nieuwe wegen banend waar het gaat om het vaststellen van de relatie tussen de kunstenaar en zijn omgeving. Het boek van Price is van een heel andere, veel vertrouwdere orde. Het begint met een degelijk exposé over de plaats van de Republiek in Europa waarin haar grootheid wordt getoond in een kader van betrekkelijkheid en tijdelijkheid. Wel stelt de auteur daarbij de politiek van De Witt te scherp tegenover die van Willem III, terwijl hij er niet in slaagt naar waarde te schatten waardoor de laatste gedreven werd. Vervolgens ontrafelt hij de binnenlands-politieke verhoudingen en geeft hij een overzicht van de economische grondslagen van het geheel. Het hoofdstuk 'Holland als stad' vormt de schakel met de culturele component van het boek. In zijn streven om het stedelijk en burgerlijk karakter van de Hollandse samenleving goed te doen uitkomen, bagatelliseert Price de positie en de rol van de adel in dat gewest. Hij miskent de plooibaarheid van de weinige overgebleven adellijke families die hun status in een burgerlijke omgeving uitstekend wisten te exploiteren. In de public-relationsfeer maakten de regenten gaarne gebruik van hun diensten, waardoor ze de anomalie van een republiek in Europa wat konden maskeren. Maar ook verder kan men spreken van assimilatie van adel en regenten van beide kanten, blijkens onderlinge huwelijken, economische belangenverstrengeling en niet te vergeten de toenemende aristocratisering van het patriciaat in de tweede eeuw-helft. Niet door een vermeende ondergeschikte positie, maar door hun geringe (en afnemende) aantal hebben de Hollandse edelen geen opvallende rol gespeeld binnen het geheel van het culturele leven.

De beschouwing van Price over de Hollandse regenten is gebaseerd op de beste literatuur voorhanden en steunt verder nog op eigen bronnenonderzoek. Toch is het resultaat op sommige punten bijzonder vaag en aarzelend. Bij zijn behandeling van de stedelijke bestuursinstellingen valt een foutje op dat typerend is voor een zekere vooringenomenheid en eenzijdigheid in het accentueren van de positie van de regenten: de term *coöptatie* valt enkele malen, maar de variant van *electie* door de stadhouder, hetzij ter aanvulling van de vroedschap, hetzij bij de keuze van burgemeesters of schepenen, blijft onvermeld.

Eigenlijk dienen de eerste vier hoofdstukken (naar mijn smaak de beste van het boek) alleen als aanloop voor het vijfde en zesde die achtereenvolgens 'de dichter als kunstenaar' en 'de kunstenaar (schilder) als ambachtsman' ten tonele voeren. Al in zijn voorwoord deelt Price mee dat hij getracht heeft na te gaan waarom de Nederlanders in de zeventiende eeuw 'wél in staat waren een schilderschool voort te brengen, die zich zowel kenmerkt door voortbrengselen van zeer hoge kwaliteit als door een opvallende onafhankelijkheid van de algemene tendentie van de kunstzinnige smaak in het toenmalige Europa, maar waarom zij er niet in slaagden op letterkundig gebied iets meer te produceren dan een flauwe afschaduwing van de Europese literatuur'. De noodzaak van een dergelijk axiomatisch gehanteerd uitgangspunt ontgaat mij, evenals trouwens de houdbaarheid ervan. Want zelfs als men het al mogelijk acht om schilders met schrijvers en dichters te vergelijken, dan kan dat voor de zeventiende eeuw toch nooit leiden tot zo'n zwart-wit tegenstelling als Price te zien geeft. Vatbaarheid voor buitenlandse invloeden blijkt een van de ergste zonden die hij zich kan voorstellen. Alles wat daarnaar zweemt wordt (hoezeer ook op eigen wijze verwerkt) afgewezen. En dat terwijl men vaak evengoed kan spreken van *meedoen aan* als *nadoen van*. De oorspronkelijkheid van de schilder wordt geconfronteerd met de nabootsing door de dichter. Dus valt het doek voor Vondel, van wie Huizinga al wist dat

geen buitenlander hem ooit zou begrijpen. En ook voor Hooft en Huygens. Dat dezen 'met hun geheelen geest binnen echt burgerlijke levensopvatting bleven' (weer Huizinga) wordt door Price niet ontkend of verzwegen, maar alleen terloops even vermeld, na hen eerst samen met Cats als maatschappelijk 'bijzonder geïsoleerde figuren' te kijk gezet te hebben. Zodoende is de samenhang in deze passages wat ondoorzichtig. Alleen Bredero blijft overeind, maar ook van hem wordt met enige nadruk opgemerkt dat hij zich niet kon, en erger nog, wilde onttrekken aan klassieke voorbeelden. Door een zo stringent originaliteitscriterium aan te leggen stelt Price eisen waaraan, gezien de literaire opvattingen van die tijd, nauwelijks voldaan kan worden. Hij zou de zeventiende-eeuwers ook in het perspectief van de Nederlandse letterkunde als geheel hebben kunnen plaatsen, en laten zien welke betekenis met name de dichters gehad hebben voor het leren hanteren van het Nederlands als cultuurtaal.

De schilders konden wel bogen op een krachtige nationale traditie en hun oorspronkelijkheid wordt behalve daaruit verklaard uit hun maatschappelijke positie en de aard van de markt waarvoor ze werkten. Ze schilderden voor tamelijk brede lagen van de bevolking en stemden hun werk af op de betrekkelijk simpele smaak van hun clientèle. Ze waren, aldus Price, wel gedwongen deze markt te exploreren, omdat ze door het ambachtelijk karakter van het schildersbedrijf niet in staat waren de élite te volgen in haar wensen naar een meer internationale stijl. Mij dunk dat Price deze redenering toch wat te ver doorvoert. Door bijvoorbeeld sterk de nadruk te leggen op het onvermogen van de schilder meer in zijn werk te leggen dan hij voor zich ziet, overdrijft hij diens realisme. Tegenwoordig wordt steeds meer onthuld van het allegorische en emblematische karakter, de dubbele bodem van de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst, die daardoor een extra (moeilijk te doorgronden) dimensie krijgt, en waarmee tevens de eerlijke ongekunsteldheid van de schilder in een ander licht komt te staan. Gebrek aan formele scholing heeft het uitbeelden van mythologische onderwerpen om maar iets te noemen, zeker niet in de weg te staan. Ook in de Italiaanse Renaissance was de kunstenaar een ambachtsman die als jongen in de werkplaats niet alleen het handwerk leerde, maar er tevens de nodige kennis vergaarde. Het embleemboek bijvoorbeeld was voor de schilder een gemakkelijk toegankelijke bron van inspiratie, een 'leerboek', en vormde tegelijk een verbinding tussen de letterkunde en de beeldende kunst. Ambachtelijk schilderen leidde niet zonder meer tot realisme, en de zeventiende-eeuwse schilders waren minder realistisch dan Price doet voorkomen.

De Nederlandse bouwkunst wordt als zodanig niet meer dan luttele regels waardig gekeurd. Alleen het Amsterdamse raadhuis wordt apart behandeld en natuurlijk is Van Campen die het ongeluk had in Italië gereisd te hebben een gemakkelijke prooi. Zijn bouwwerk wordt als on-Nederlands afgedaan, en daarmee is blijkbaar ook al het overige gediskwalificeerd, want, zo heet het, 'Holland kreeg geen kans zijn eigen weg te gaan'. In een boek dat zelfs Joost Hals noemt alleen om te constateren dat er geen schilderij van hem bekend is, ontbreken Pieter Post en de gebroeders Vingboons. Bij alle waardering voor de Hollandse burger is er geen aandacht voor het huis waarin hij woonde; bij zoveel nadruk op Hollands welvaren geen oog voor de functionele schoonheid van het pakhuis. Hendrik de Keyser treedt alleen even op als beeldhouwer, zijn kerken en torens worden vergeten. En dat terwijl die zeventiende-eeuwse kerkbouw juist indrukwekkend te noemen is, zowel in kwalitatief als kwantitatief opzicht. Op dit terrein vervulde de kerk nog een duidelijke maecenas-rol, hetgeen noodzakelijk was door de groeiende bevolking en mogelijk dankzij de stijgende welvaart.

Zowel het maatschappelijke als het culturele leven in de Republiek lijken pluriformer dan Price het in de ban van zijn te strakke schema ziet. Dit raakt dan weer het uitgangsthema, *culture and society*. Nu moet wel in aanmerking genomen worden dat, terwijl Peter Burke voor de Renaissance kon uitgaan van een grote hoeveelheid relevante literatuur, Price zijn materiaal veel meer bijeen heeft moeten zoeken. Aan algemene overzichten geen gebrek, maar meer gerichte studies in de sfeer van *culture and society* zijn nauwelijks voorhanden. In veel opzichten gelden nog steeds de vaak intuïtieve inzichten van Huizinga.

Price laat tussen de regels door voortdurend een zekere reserve blijken ten aanzien van Amsterdam, soms ook uitdrukkelijk als hij wijst op de beklemmende werking die van de grote stad kon uitgaan en die sommige schilders hun frisheid deed verliezen als ze er van buiten heen verhuisden. Van dit alles is geen sprake in Deric Regin's *Traders, Artists, Burghers: a cultural history of Amsterdam in the 17th century*, waarin ook zonder veel omslag tal van kunstenaars en geleerden voor Amsterdam geannexeerd worden. Dit boek is bedoeld voor een buitenlands publiek, maar zeker ook geschikt voor Nederlandse lezers. Het is een uitstekend geschreven en gecomponeerde samenvatting van op zichzelf meestal wel bekende gegevens die hier in een aantrekkelijk kader worden geplaatst. Regin schreef het boek als een 'act of piety' voor zijn geboortestad, en bekent zich 'unabashedly partial to the city'. Hij combineert het vele goede van de oude en nieuwere stadsgeschiedenissen met een weergave van het

culturele en dagelijkse leven. Een vrij traditionele opzet dus waarin voor moderne sociaal-historische inzichten en vraagstellingen geen plaats is. Wel 'social history', maar dan in de oude zin van het woord. In een mooi hoofdstuk wordt de zee in al zijn aspecten belicht: naast bedreiging ook bron van welvaart, roem en inspiratie voor de kunstenaar. (Dit leidt dan wel tot onderschatting van het land en bijvoorbeeld de moderne militaire inzichten van Maurits en Frederik Hendrik.) Een ander hoofdstuk toont de lappendeken van het kerkelijk leven met een knipoog naar de vergelijkbare verscheidenheid in het hedendaagse Amerika. De letterkunde, wel heel anders dan bij Price, wordt hier gekoesterd, waarbij ook recht gedaan wordt aan mindere goden als Tegnagel en de vaak verguisde Jan Vos. Aparte vermelding verdient de voortreffelijk ogende vertaling in het Engels van tal van proza- en vooral dichtfragmenten. (De auteur wordt geafficheerd als een 'prize-winning playwright' en heeft ook enkele dichtbundels op zijn naam staan.) In zijn betoog vinden ook zulke bescheiden cultuuruitingen als het carillon en het poppenspel een plaats. Het is opmerkelijk dat er bij zoveel informatie toch nauwelijks sprake is van oppervlakkigheid. Vrijwel overal houdt de auteur zijn greep op de stof en alleen zo nu en dan vervalt hij in een gemeenplaats of gaat zijn neiging tot mooischrijverij met hem op de loop. Het minst geslaagd vind ik nog de wat gedragen psychologiserende verklaring van het burgerlijke karakter van de cultuur, waarbij ik dan meer doel op het wat modieuze begrippenapparaat dan op de conclusies die getrokken worden.

Bij het op enkele meer formele punten bekijken van de beide boeken blijkt Regin wel heel summier in zijn verwijzingen terwijl Price ruim annoteert en een goede literatuurlijst geeft. Maar waar Regin's boek zich erg plezierig laat lezen, is de Nederlandse vertaling van Price ronduit abominabel. De keuze van de illustraties getuigt in geen van beide gevallen van veel verbeelding. Met name begrijp ik niet goed waarom de omslag van *Traders, Artists, Burghers* gesierd wordt door een wel zeer on-Hollands bouwwerk, de Amsterdamse beurs. Waarschijnlijk alleen vanwege het aardige perspectief.

N.C.F. van Sas

Herman van Gunsteren en Grahame Lock, *Politieke theorieën*, Samson Uitgeverij, Alphen aan den Rijn, 1977 (serie maatschappijbeelden nr. 33), prijs f 39,50 (458 blz.)

Het vak 'politieke theorie (en haar geschiedenis)' mag zich de laatste tijd in en buiten Nederland verheugen in een steeds sterker groeiende belangstelling. Ook aan deze discipline is de polarisatie der jaren zestig niet ongemerkt voorbij gegaan. Met de polarisatie kreeg de politieke theorie immers een steeds grotere 'relevantie' en wat 'relevant' was kon in die jaren rekenen op extra aandacht en goedgunstigheid.

Het zou voorbarig zijn nu al een balans te willen opmaken ten aanzien van de vraag of deze ver-grote maatschappelijke 'relevantie' en sympathie ook bevruchtend geweest is voor de voortgang van het onderzoek in dit vak. De periode die daartoe onder de loupe genomen moet worden is te kort om redelijkerwijs te mogen verwachten dat al wat er te oogsten valt, nu al binnen is. Bovendien vertonen sommige van de wel gepubliceerde geschriften er duidelijke tekenen van ontstaan te zijn in een periode van onstuimige groei. De behandeling is niet altijd evenwichtig, de toon is vaak die van pioniers — met een niet altijd geheel terechte veronachtzaming van eerder verschenen vakliteratuur — en de vernieuwende pretenties worden soms wel wat al te bestudeerd-bescheiden naar voren gebracht.

Ook in het onderhavige boek zijn deze groeistuipten te signaleren. De auteurs hierover zwaar te kapittelen zou intussen onrechtvaardig zijn. Blijkens de inleiding — van de hand van Van Gunsteren — zien deze hun eigen beperkingen wel degelijk in. Ze willen hun boek dan ook vooral zien als een 'werkboek' en dat dan te verstaan in tweërlei zin: 'het is een boek waar de lezer mee moet werken en het vloeit voort uit het werk (onderwijs) dat de auteurs de laatste twee jaar aan de Rijksuniversiteit te Leiden gedaan hebben' (blz. 7). Kritiek op dit werkboek is — zo stelt Van Gunsteren nadrukkelijk — niet alleen mogelijk, maar zelfs heel wenselijk. Lezers én schrijvers zullen daarmee — naar hij hoopt — hun voordeel kunnen doen. 'Op naar een tweede druk?', zo vraagt hij zich in het verlengde daarvan af. Hopelijk wel, want er valt van het hier gebodene veel goeds te zeggen, al was het alleen maar dat dit boek het eerste nederlandstalige overzicht van de geschiedenis van de politieke theorie is, waarmee beginners aan het werk kunnen. Een niet of nauwelijks gewijzigde herdruk valt echter minder toe te juichen. Zeker voor een hieronder nader aan te geven gedeelte zou een complete herschrijving geen overbodige luxe zijn.

Alvorens dat nader te adstrueren, lijkt het goed eerst een korte inhoudsopgave van het te bespreken boek te geven. Hoofdstuk I bevat een overzicht van Van Gunsteren over theorie en geschiedenis van de 'politieke filosofie'. Hierbij zij aangetekend, dat de door hem gebruikte term politieke filosofie die afwijkt van de ook in de titel van het boek verkozen term politieke theorie- onnodig verwarrend werkt. Het was m.i. dan ook beter geweest ook hier de term politieke theorie te gebruiken. Hierna volgt in de hoofdstukken II tot en met VIII een overzicht van diverse politieke theorieën vanaf de zestiende eeuw tot heden. Dit overzicht is niet volledig: zo zijn de toch zo belangrijke zestiende eeuwse monarchomachische theorieën weggelaten. Het valt te betreuren, dat de schrijvers hun selectie criterium niet nader hebben toegelicht dan met de toch voor een ieder opgaande mededeling, dat ze geen 'alleskunnens' zijn. Zo als het er nu voorstaat lijkt het gemis van dit zo wezenlijk onderdeel van de politieke theorie der zestiende eeuw toch eigenlijk niet toelaatbaar voor een boek, dat 'een eerste leidraad bij de beoefening van het vak politieke theorieën en hun geschiedenis' beoogt te zijn (blz. 8). Ook de afwezigheid van ieder — al was het nog zo rudimentair — overzicht van het Grieks-Romeinse en christelijke denken over de politiek is in een dergelijk boek naar mijn mening een lacune. Hopelijk wordt ook hiervoor bij de tweede druk een passende oplossing gevonden. Genoemde hoofdstukken (II tot en met VIII) zijn afwisselend van de hand van Van Gunsteren en Lock, met uitzondering van dat over het socialisme, dat door de Franse filosoof Etienne Balibar — in 1976-77 gastdocent te Leiden — geschreven is. In het daarna volgende hoofdstuk IX geven de drie genoemde auteurs in de vorm van een achteraf gestyleerde discussie zich rekenschap van hun wetenschapstheoretische en -filosofische uitgangspunten. Het tiende en laatste hoofdstuk bevat een 'beknopte geschiedenis van het politieke denken in Nederland vanaf de zestiende eeuw' door Jaap Mels, waarna een korte — voor bewerking vatbare — literatuurlijst, een curriculum der schrijvers en een register het boek besluiten. Aangezien de schrijvers — blijkens de inleiding — de lezer de vrijheid geven zijn lectuur anders in te richten dan de volgorde waarin de hoofdstukken in het boek geplaatst zijn, kan bij de eigenlijke bespreking van het boek met een gerust hart worden uitgegaan van een ander dan het eerste hoofdstuk. Het meest zinnig lijkt het in dit verband aan te vangen bij het 9e hoofdstuk, waarin 'De auteurs discussiëren over hun bijdragen aan dit boek'.

Is de opname van een dergelijk hoofdstuk zonder meer verheugend te noemen, de uitwerking wordt helaas niet altijd gekenmerkt door die helderheid en consistentie, die hier — zeker in een introductie voor beginners — te wensen ware. Veel meer dan dat van de drie discussianten zich er twee — Lock en Balibar — tot het 'neo-marxisme' aangetrokken voelen en één — Van Gunsteren — zich doet kennen als neo-hermeneut, wordt eigenlijk niet duidelijk (Hermeneutici beoefenen de geschiedenis uitgaande van een al dan niet geamendeerd 'Verstehen', de kentheoretische basis van de — vooral Duitse — historicistische school). Het is vooral te betreuren dat geen enkele poging gedaan is aan de hand van een aantal voorbeelden uit de praktijk, die de rest van het boek uitmaakt, aan te geven waartoe een divergerend theoretisch en methodologisch uitgangspunt kan leiden. Indien dit wel gebeurd was, hadden de schrijvers zich tevens de mogelijkheid verschaft duidelijk te maken, dat er methodologisch gesproken geen brede kloof gaapt tussen de neo-marxistische geschiedinterpretatie en de kentheoretisch-inmiddels solide onderbouwde hermeneutiek. Voor de neo-marxisten immers is de geschiedenis een open proces van steeds weer contingente syntheses, voortvloeiend uit bijzondere situaties, waarbij de activiteit van de menselijke subjecten centraal staat. Waren de te onderscheiden aanrakingspunten tussen neo-marxisten en hermeneuten wat systematischer uitgewerkt, dan zou het niet meer zo vreemd zijn overgekomen, dat de zich neo-hermeneut achtende Van Gunsteren op blz. 387 tot een zo voortreffelijk apologie voor de neo-marxistische geschiedfilosofie gekomen is, dat zijn 'tegenspeler' Lock dienaangaande eigenlijk weinig meer overblijft dan het plaatsen van wat persoonlijke kanttekeningen waarbij hij — om zijn identiteit als marxist te redden — sterker neigt tot een overigens door hem verworpen vulgair marxisme dan bij een meer doordachte discussie nodig geweest was.

Ook bij andere hoofdstukken had een wat meer systematische aanpak veel onheil kunnen vermijden. Dat geldt dan met name voor hoofdstuk X, dat een overzicht van de geschiedenis van het politieke denken in Nederland behelst. Juist dit hoofdstuk, dat voor de lezers van dit blad, die merendeels ook staatsinrichting zullen geven, het meest relevante onderdeel zou kunnen lijken, kenmerkt zich door alle feilen, die een gebrek aan systematiek meebrengt. Vol feitelijke onjuistheden en interpretatieve tekortkomingen is het een willekeurig samengestelde 'Ahnengalerij' van Nederlandse politieke denkers geworden, die hartgrondig naar een tweede druk doet verlangen om de schrijver de kans te geven zich te revancheren. De stof was hem duidelijk te machtig. De literatuur kennelijk ook te uitgebreid of zijn documentatie onvoldoende, want vele van de meest gangbare recente studies zijn hem blijkens zijn literatuurlijst onbekend. De lectuur van dit hoofdstuk valt dan ook niet aan te raden.

Het is onmogelijk en bovendien onnodig ten bewijze daarvan het hele hoofdstuk te become-
mentariëren. Enkele voorbeelden mogen volstaan.

Het bontst maakt de schrijver het misschien wel op de eerste bladzijde van zijn betoog, waar hij een wel uiterst merkwaardige visie geeft op de ontwikkeling van het politieke denken te onzent in de 16e en 17e eeuw. Deze was zijns inziens weliswaar belangrijk, maar aangezien het vooral juristen en rechtsfilosofen waren die zich er mee occupeerden, ziet hij van verdere behandeling af, omdat anders 'buiten het beperkte kader van dit hoofdstuk' getreden zou worden. Een niet correct argument: het waren niet alleen juristen en rechtsfilosofen, die zich ermee bezighielden, zelfs niet voornamelijk; een oneigenlijk argument ook, want in later tijden worden juristen wel gewoon meegeteld — maar dat terzijde. Het meest curieuze komt nog, als de schrijver gaat verklaren waarom in ons land — ondanks die 'belangrijke' ontwikkeling in de 16e en 17e eeuw dan kennelijk — geen eigen politiek-theoretische traditie ontstaan is (even aangenomen, dat dit juist is). 'Het is bekend', zo schrijft hij dan, 'dat men in ons land vanouds meer deed in koffie dan in politiek en van een zelfstandige en doortimmerde traditie zoals die in sommige andere Europese landen aanwijsbaar is kan dan ook geen sprake zijn. Of het moest de invloed zijn van het calvinisme' (blz. 398). Inhoudelijk en stylistisch heeft de schrijver zich hiermee al zo dicht begeven tot de rimram van een bepaald soort mappen- en werkboeken-cultuur, dat hij tegen zichzelf in bescherming genomen moet worden. Zoals het er nu staat, is de verleiding immers wel erg groot in de door Mels geconstateerde voorliefde voor koffie boven politieke theorie-vorming een nog steeds bestaande traditie te gaan zien, waarin dit soort onnozele 'verklaringen' uitstekend past.

Gelukkig geeft de rest van dit artikel geen aanleiding in deze gedachte te volharden, al zijn er wel de nodige tekortkomingen in te onderkennen. Deze hebben echter een andere oorzaak en achtergrond. Ze zijn doorgaans het gevolg van het simpele feit, dat Mels zich onvoldoende in de materie die hij behandelt heeft weten in te werken.

Zo zit Mels er lelijk naast, wanneer hij op blz. 400 de zestiende eeuwse Lipsius 'samen met Coornhert' rekent 'tot die groep schrijvers die een volledige scheiding voorstaan tussen politiek en godsdienst'. Hij is er blijkbaar niet van op de hoogte, dat Lipsius' houding in deze aan verandering onderhevig geweest is en dat juist diens latere afwijzing van de scheiding tussen kerk en staat aanleiding geworden is tot een hevige pennestrijd tussen hem en Coornhert, die hem uiteindelijk zijn Leidse professoraat heeft doen verruilen voor een Leuvens. Onwetendheid hiervan ware nog vergefelijk geweest wanneer deze gebeurtenis van ondergeschikt belang geweest was in de geschiedenis van het politieke denken in de Nederlanden. Ze had echter grote consequenties. En dat niet alleen op eigen erf, maar ook daarbuiten.

Een pagina verder valt een soortgelijke misser te noteren als de schrijver ten aanzien van de door 'het gewone volk' voorgestane regeringsvorm opmerkt, dat dit het Oranjehuis goedgezind was, terwijl 'de' regenten 'over het algemeen' 'geen al te machtige stadhouders' wensten (blz. 401). Deze opmerking, geplaatst onder het tussenkopje 'Staten en stadhouders' wordt niet nader in tijd begrensd. Dat zou trouwens ook moeilijk gaan, want wat hier 'over het algemeen' gezegd wordt, valt voor geen enkele specifieke periode te handhaven, tenzij de uitspraak in zo algemene zin verstaan moet worden, dat er niets aan inhoudelijke informatie meer overblijft. Daar tendeert het gezegde overigens zeker in het tweede deel al aardig naar, want het valt zonder enige historische achtergrond-kennis al voor zeker aan te nemen, dat geen enkel mens — dus ook 'de' regenten niet — ooit een ander 'al te machtig' zou willen zien worden. En wat het Oranjegezinde 'gewone volk' betreft: het bondgenootschap tussen hen en Oranje ontstond pas in de achttiende eeuw en ook dan nog voornamelijk bij het calvinistische deel ervan, zoals — met nadere specificering — in ieder historisch handboek te lezen valt. Kleinere fouten, zoals de ouderwetse spelling van de naam van Johan van Oldenbarnevelt met dt op het eind (vrucht van verouderde literatuur?) en de onjuiste aanduiding van zijn functie als raadpensionaris (in plaats van landsadvocaat) slechts aanstippend en erop wijzend, dat er voor hanteerders van het rode potlood veel meer werk in deze is, valt bij de concentratie op essentialia een pagina verder op, dat Mels van de Bestandstwisten niet veel meer begrepen heeft dan dat deze sinister waren. Hij spreekt zelfs van een 'sinistere samenzwering van dominees en Oranje contra de Staten' (blz. 402). Zelf voor 'details (!)' naar een geschiedenisboek wijzend, had hij daaruit toch althans zelf deze hoofdlijn moeten halen, dat niet alle dominees met de bedoelde Oranje samenzwoeren. Eén der oorsprongen van de twisten was immers de theologenstrijd tussen Arminius en Gomarus, naar Mels een pagina tevoren zelf trouwhartig had meegedeeld.

Hier even pauzerend voor de vastlegging van een voorlopige indruk kan deze toch niet veel anders zijn dan dat dit soort 'sordigheden' weinig aandacht voor de historische context verradert. Bepaald

kras in zijn halsstarrig vasthouden aan reeds lang achterhaalde voorstellingen, is bijvoorbeeld zijn karakterisering van de achttiende eeuw in Nederland als een 'in vele opzichten . . . stoffig en weinig boeiend tijdperk' (blz. 404). De recente en niet eens zo recente werken over deze tijd moeten hem wel volkomen terra incognita zijn, zo deze tijd hem nog altijd geen andere associaties weet op te roepen dan het negentiende-eeuwse beeld van de duffe, dikgebuikte en hooggepruikte dommelaars². Het wijst op een pijnlijk gebrek aan kennis van zaken, dat dan ook in de behandeling van de politieke denkers uit deze periode weerspiegeld wordt. Zo is het onjuist te menen, dat Hemsterhuis een heden vergeten figuur is, een opmerking die overigens vreemd aandoet, omdat zijn werk verder niet behandeld wordt³. Verder is de weergave van de ideeën van de twee mannen, wier denken wel aan de orde gesteld wordt, Van der Marck en Elie Luzac Jr., zo oppervlakkig, dat raadpleging van niet meer dan twee — niet in de literatuurlijst genoemde — historische publikaties aanzienlijk tot verbreding en verdieping zou hebben bijgedragen, terwijl een bijna willekeurig gekozen werk over de Patriottenbeweging — hoe verouderd ook — de schrijver de bewering in de pen gelaten had, dat de troepen van de Pruisische koning hier in 1787 hebben bewerkstelligd, dat 'de monarchie . . . met geweld hersteld' werd (blz. 405).⁴

De zoëven gesignaleerde indruk, dat Mels zich aan de historische achtergrond niet zoveel gelegen acht, krijgt in deze context een hogere graad van waarschijnlijkheid, want even verder blijkt hij wel degelijk te weten wat hij ook wel degelijk zou moeten weten, namelijk dat de zoon van Willem V de eerste Nederlandse monarch onder de Oranje's was. Alleen — en dat is weer typerend — meent hij ten onrechte dat deze al in 1813 koning werd — hij was toen slechts soeverein vorst — in plaats van het jaar 1815 op te geven, toen de nieuwe grondwet hem die titel gaf.

Overeenkomstig zijn belofte in de inleiding is de schrijver vanaf de negentiende eeuw uitvoeriger bij de behandeling van de stof. De criteria van wie en wat voor behandeling in aanmerking komt zijn echter weer even onduidelijk als in het voorgaande en de wijze van behandeling is al evenmin consistent. Ook in dit gedeelte geeft de schrijver er weinig blijk van recente inzichten over door hem besproken figuren verwerkt te hebben. Men vergelijk bijvoorbeeld eens zijn visie op Thorbeckes denken over staat en maatschappij met die van de Utrechtse historicus J.C. Boogman, die in een zaakrijk artikel uit 1972 belangrijke wijzigingen op het traditionele Thorbecke-beeld heeft aangebracht, waarmee Mels zijn voordeel had kunnen doen⁵. Volstrekt ontoereikend is echter Mels' beschrijving van het fenomeen 'partijvorming' in de negentiende eeuw en later. Vooral hier wordt duidelijk hoe de opzet van het artikel, waarbij de politieke theorie nergens meer dan vagelijk gerelateerd wordt aan de praktische politiek juist bij zulke praktisch politieke zaken als 'partijvorming' tot een door eenzijdige belichting vertekend beeld leidt. Wie Mels leest krijgt de indruk dat partijen hun ontstaan vooral te danken zouden hebben aan theoretische hersenspinsels van hun onderscheiden leiders. De voor de hand liggende vraag waarom de katholieken zolaat met eigenlijke partijvorming begonnen zijn en waarom de calvinisten hierin koplopers waren, blijft dan ook sluimeren, wat op zijn zachtst gezegd geen bijdrage tot duidelijkheid is.

Hiermede dan tevens tot de meer algemene opmerkingen aanbeland, valt bovenstaande tekortkoming uit te breiden met nog een ander mankement, dat zijn oorsprong in een zelfde, bewuste beperking vindt. Ik doel dan op zijn wel erg summiere verwijzingen naar een eventuele internationale context waarbinnen de theorieën van de besproken vaderlandse politieke denkers geplaatst zouden kunnen worden. Door hiervan af te zien heeft Mels zich vrijwillig beroofd van de mogelijkheid zijn eigen these, dat het denken over politiek in Nederland geen eigen Nederlandse traditie heeft door vergelijkingen met niet-inheemse tradities kracht bij te zetten. Het heeft hem er bovendien in een aantal concrete gevallen, in zijn behandeling van de denkbeelden der verschillende — en onderling verschillende — voor mannen van het Nederlandse socialisme toe verleid daaromtrent meningen te huldigen waar hij anders stellig van terug gekomen zou zijn⁶.

Het kan in een recensie-artikel als dit niet de bedoeling zijn Mels werk over te doen. Wel kunnen er — aansluitend bij de oproep der auteurs vooral mee te denken — wat suggesties gegeven worden waardoor de gesignaleerde lacunes in een mogelijke herdruk wat zouden kunnen worden ondervangen. Het zou de helderheid van het artikel daarbij mijns inziens zeer ten goede komen, wanneer daarbij wat meer aandacht besteed werd — véél meer aandacht zelfs — aan de concreet historische situatie van waaruit de vertegenwoordigers der besproken politieke concepties leefden en werkten en waarbinnen ze — al dan niet oppositionerend — hun plaats zochten dan wel aangewezen kregen. Een enkel voorbeeld moge volstaan om aan te geven hoeveel daarmee met betrekkelijk weinig plaatsruimte vergende middelen te bereiken geweest zou zijn. Wanneer Mels zich voor ogen gehouden had, dat de door hem uitsluitend theoretische behandelde twistpunten tussen de stadhouders en een deel der regenten hun uitgangspunt in belangrijke mate vonden in de omstandigheid, dat bedoelde regenten (merendeels Hollandse kooplieden) in het belang van zichzelf en de welvaart van hun gewest streefden naar een po-

litiek van vrede met de naburen opdat en voorzover de handel ongestoord zou kunnen voortgaan, terwijl de stadhouders om redenen van militair prestige en door oorlogsomstandigheden vergrote feitelijke machtsuitoefening doorgaans op oorlog aasden, had hij ook wat meer begrip kunnen opbrengen voor wat er nu werkelijk op het spel stond bij alle vertogen omtrent de vraag of de regenten al dan niet de volledige soevereiniteit toekwam. Natuurlijk was er bij de regenten die daarop ja zeiden vuig eigen belang in het spel. Maar er was tevens sprake van een andere optiek op het landsbelang, dat de stadhouders en hun aanhangers à tort et à travers — merendeel uit de adellijke officieren families uit de oostelijke landprovincies — primair gelegen zagen in krijgslauwen, waar de rekenende regenten dat eer zagen in handelswinsten. Dit thema uitwerkend had Mels kunnen laten zien hoe deze uiteenlopende visie zijn neerslag gevonden heeft bij politieke denkers uit beide 'kampen' en langzamerhand steeds dogmatischer verwoord werd. Deze theoretische beschouwingen vergelijkend met die van niet-inheemse politieke denkers had Mels ook kunnen vaststellen, dat het vaderlandse politieke denken vanaf het eind van de zestiende tot het eind van de achttiende eeuw wel degelijk een eigen karakter had, geheel overeenkomstig de unieke politieke constellatie die toen in de noordelijke Nederlanden bestond, waar de door regenten — met of zonder stadhouder als eminent hoofd — gevormde republikeinse bestuursvorm gezien kan worden en toen ook gezien werd als een vreemde afwijking in het overigens bijna geheel (absolutistisch-) monarchale Europa⁷. Zo vreemd zelfs, dat de op oude academische theorieën voortbordurende politieke denkers als Lipsius daarmee ook geen raad wisten en vanaf de katheders der universiteiten in de Republiek tot in de achttiende eeuw de monarchie als beste staatsvorm zou worden verdedigd⁸. Waartegen dan van de zijde van de regenten niet werd opgetreden behalve wanneer de hooggeleerde theoreticus zijn visie ook praktisch vertaald wilde zien, een gegeven, dat weer eens aanwijst van welk belang het is theorie en praktijk van het politieke denken op elkaar te betrekken. Want Lipsius was slechts de vertegenwoordiger van een bepaald soort politieke theoreticus — de academische —, iets wat Mels wanneer hij hem als specimen van de zestiende eeuwse denkers op dit terrein naar voren haalt, meldt noch suggereert.

Ook voor de periode na rond 1750 had Mels zich een aanzienlijk duidelijker beeld kunnen vormen, wanneer hij de dan voorgestane denkbeelden over staat en maatschappij nauwer verbonden had met hun land van herkomst. Zo wordt die vaak uiterst merkwaardige mengelmoe van oer-conservatieve en redelijk vooruitstrevende ideeën die verschillende patriotten in een zelfde ontwikkelingsfase konden verkondigen zo niet duidelijker dan toch begrijpelijker voor wie de theorie verbindt met de praktische oogmerken die ze had als in de historie en de ratio gegrond breekijzer op de weg naar de emancipatie van niet tot de staatskerk horende dissenters (van overwegend protestantse huize) alsmede van niet tot de Hollandse elite behorende representanten van de zich vergeten voelende buitengewesten⁹. Ook de beschouwingen over het liberalisme hadden bij een benadering vanuit het streven naar emancipatie der buitengewesten meer inhoud kunnen hebben.

Het wordt tijd tot een afsluitende conclusie te komen. Deze is intussen tamelijk eenvoudig. Mels' bijdrage is één van de meest sprekende bewijzen voor de zin en het nut van de nu wat minder in de aandacht zijnde multidisciplinaire samenwerking bij de behandeling van thema's als het zijne. Dat er geen historicus in het team van schrijvers zat is immers pijnlijk duidelijk geworden.

In de andere hoofdstukken — die hier wat minder uitvoerig besproken hoeven te worden — worden bokken van het formaat zoals Mels ze pleegt te schieten, gelukkig niet gemaakt. Maar ook daar vallen toch herhaaldelijk fouten tegen de historische waarheid aan te wijzen — feitelijke onjuistheden zo goed als anachronistische interpretaties. Zo bijvoorbeeld wanneer Lock over de 'Glorious Revolution' meent te mogen opmerken, dat deze 'niet alleen gezien (kan) worden als een protestantse opstand tegen de katholieke koning, maar eveneens (en misschien fundamenteeler) als het moment waarop het parlement — en derhalve de bourgeoisie — voor eens en voor altijd niet alleen zijn heerschappij over de koning maar ook over de aristocratische krachten vestigde' (blz. 76). Hoe de schrijver deze voorstelling denkt te verdedigen is mij niet goed duidelijk.

Toch hoeft deze bespreking niet in mineur te eindigen. Afgezien van hun niet altijd even juiste visie op het verleden in zijn meer 'algemene' gedaante, kunnen de hoofdstukken van Balibar, Lock en Van Gunsteren stellig beschouwd worden als een geslaagde poging een eerste introductie te bieden tot het stellig niet makkelijk te beschrijven terrein van de geschiedenis van de politieke theorieën. Dit lijkt misschien niet meer dan een tamelijk obligate, beleefde wending in een overigens vrij kritische bespreking, waar men verder niet veel waarde aan behoeft te hechten. Dat deze indruk, hoe begrijpelijk ook, onjuist is, zal ieder die echt met het boek aan het werk gaat voor zichzelf kunnen vaststellen. Ik houd mij ervan overtuigd, dat ze er een aansporing in zullen vinden tot 'verder werk', zoals de schrijvers voor ogen stond.

Noten:

- 1) F. de Nave, De polemiek tussen Justus Lipsius en Dirck Volckertszn Coornhert (1590); Hoofdoorzaak van Lipsius' vertrek uit Leiden, in: *De Gulden Passer*, 48, 1970, 1-40. Aanvullend: J.A.L. Lancée, De Pennestrijd tussen J. Lipsius en D.V. Coornhert, in: *Spiegel Historiae* 12, 1977, 671-676.
- 2) Hierbij zij slechts gewezen naar C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780-1848*, Heerlen, 1965, naar de aldaar opgegeven literatuur en naar de discussie die dit boek heeft uitgelokt (onder meer in *Kleio* jg 1965 en 1966).
- 3) Voor de literatuur over Hemsterhuis zie: P.J. Buijnsters, Hemsterhuis-Documentatie, in: *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, nr 4, augustus 1969, p. 103-107.
- 4) Voor Van der Marck zie: J. Lindeboom, *F.A. van der Marck, een 18de-eeuwsch leeraar van het natuurrecht*, 's-Gravenhage, 1947.
Voor Elie Luzac jr. zie: E.H. Kossmann, *Verlicht conservatisme: over Elie Luzac*, Groningen, 1966 (oratie Groningen).
- 5) J.C. Boogman, J.R. Thorbecke — Uitdaging en Antwoord, in: *BMGN* 87, 1972, 354-375.
- 6) Voor 'de politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930' zie: H.F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme*, Leiden, 1974 (diss. Leiden).
- 7) Voor een helder en bondig overzicht van beide, hier aangegeven visies op het landsbelang, zie: J.C. Boogman, Die holländische Tradition in der niederländische Geschichte, in: *Westfälische Forschungen*, 15, 1962, 96-105 (eveneens te vinden in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, Den Haag, 1975, 89-105).
Voor het eigen karakter van de politieke theorie in de Republiek zie: E.H. Kossmann, Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland, in: *Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 67, nr. 2, Amsterdam, 1960.
- 8) Vergelijk: H. Wansink, *Politieke wetenschappen aan de Leidse universiteit 1575-± 1650*, Utrecht, 1975 (diss. Utrecht).
- 9) Zie onder meer: Th. van Thijn, The Party Structure of Holland and the Outer Provinces in the Nineteenth Century, in: J.S. Bromley and E.H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands IV*, 1971, 176-208.